

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Բ Ա Կ Ա Ն

ԽՈՂԵՐ ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ՄԱՍԻՆ

Տրց. Յովհաննես Պետրոսեան

Թէեւ հայագիտութիւնը երկար եւ արգասաբեր ճանապարհ է անցել, այդուհանդերձ հայագնականութեան պատմութիւնը հայագիտութեան մէջ համարուում է քիչ ուսումնասիրուած ոլորտ: Մեր ժամանակներում նկատուում է այդ բացը լրացնելու միտում:

ԺԱ դարի առաջին կեսում, երբ արդէն հնչել էին մեր գրականութեան աշխարհականացման առաջին դողանցները, երբ արդէն հրապարակի վրայ էին անմահ Նարեկացու «ի խորոց սրտից» քիսած հոգեզմայլ երգերը, իսկ Մերձատուր Արեւելքում հուժկու թափով զարգանում էր աշխարհիկ մշակոյթը, Հայաստանում ապրում եւ ստեղծագործում էր Գրիգոր Մագիստրոսը՝ հայ քաղաքական ականատուր գործիչներից եւ ժամանակի բազմակողմանի զարգացած անձնաւորութիւններից մէկը: Ըիշտ է, Մագիստրոսի չափածոյ երկերը չհասան Նարեկացու սրտայոյզ երգերի ո՛չ ոգուն եւ ո՛չ արուեստի աստիճանին, բայց նրա լուսաւորչական եռանդուն գործունէութիւնը եւ «*Թղթերը*» նպաստեցին մեր մատենագրութեան հետագայ զարգացմանը:

Մագիստրոսը հայ աշխարհիկ մտաւորականութեան այն առաջին ներկայացուցիչներից էր, որ հաւատարմի մնալով քրիստոնէական եկեղեցուն եւ անողոր կերպով պայքարելով աղանդաւորական գաղափարների ու շարժումների դէմ, միաժամանակ առանձին խնդիրների վերաբերեալ հակամէտ էր հայ կղերականութեան տեսակետներին ու վարքագծին: Յայտնի է նրա բարձր գնահատականը հայ գոսանական երգերի ու նրանց արուեստի վերաբերեալ, այն դէպքում, երբ հայ եկեղեցին եւ Մագիստրոսի օրօք, եւ նրանից շատ յետոյ պայքարում էր դրա դէմ եւ ժխտում այն:

Պահլաւունի տոհմի այս կարկառուն ներկայացուցիչն հիացական խօսքերով եւ բարձր տիտղոսներով են յիշատակում Հայ պատմիչները. «Այր հօգօր եւ անուանի եւ բարեպաշտութեամբ յոյժ վեհ, որպէս թէ ոչ որ հաւասար մնա Պահլաւ»¹, գրում է ժամանակակից պատմիչ Արիստակես Լաստիվերտցին, «*իշխանաց իշխան*», աւելացնում է Ստեփանոս Ասողիկը², իսկ Մատթոս

Ուռհայեցին նրան «մեծ իշխան» է անուանում:³

Պահլաւունի իշխանական գերդաստանը Բագրատունեաց թագաւորութեան օրօք ոչ միայն աչքի էր ընկնում ռազմական գործերով, անձնագոհաբար մարտնչելով հայրենիքի թշնամիների դէմ, այլեւ մեծ աշխատանքներ էր ծաւալում երկրում շինարարութեան ու ժողովրդի լուսաւորութեան բնագաւառներում:

Պահլաւունիները շատ լաւ են գիտակցել իրենց աւանդն ու դերը երկրի պաշտպանութեան ու նրա խաղաղութեան ապահովման գործում եւ ամենայն հպարտութեամբ ու իրաւունքով Վահրամ Պահլաւունու՝ Բագրատունեաց թագաւորութեան հռչակուած սպարապետի, կառուցած լաւագոյն վանական համալիրներից մէկի՝ Մարմաշէնի վանքի վրայ արձանագրել են. «*Էաք ամենայն տամբ ու տոհմիսք հաւատարիմք տէրանց մերոց եւ մահատակեալ ի վերայ տանս Հայոց աշխատութեամբ եւ արեամբ մերով եւ որդոց մերոց, եւ զանձուց առատութեամբ եւ ամենայն հմարիսք խնդրեցաք գիտադադութիւն աշխարհիս*»⁴:

Գրիգոր Մագիստրոսի ստեղծագործութիւնները միջին դարերում յաճախ են ընդօրինակուել եւ մեզ են հասել գրչագիր մատենաներում: Նրա բանաստեղծութիւններն առաջին անգամ «*Տաղաստիւնք*» խորագրով 1868 թ. հրատարակել են Վենետիկի Մխիթարեանները, նամականին՝ «*Թղթերը*», 1910 թ. Ալեքսանդրապոլում լոյս է ընծայել Կարապետ Կոստանեանցը, իսկ «*Մեկնութիւն քերականին*» երկը 1915 թ. հրապարակել է Նիկողայոս Աղոնցը իր «*Գիտնիսիոս Թրակացին եւ նրա հայ մեկնիչները*» յայտնի ուսումնասիրութեան մէջ⁵:

Յայտնի է, որ Գրիգոր Մագիստրոսը ժամանակի արտակարգ կրթուած ու զարգացած աշխարհիկ գործիչներից է եղել: Նա տիրապետել է յունարենին, ասորերենին, պարսկերենին ու արաբերենին, քաջահմուտ է եղել անտիկ փիլիսոփայութեանը, քերականութեանը, առասպելաբանութեանը, բանաստեղծութեան խնդիրներին,

Մարմաշէն. Տրդատ Հարտարապետ

³ Մատթոս Ուռհայեցի, Ժամանակագրութիւն, Երեւան, 1973, էջ 58:

⁴ Գ. Մագիստրոս, Թղթերը, բնագիրն յառաջաբանով եւ ծանօթութիւններով առաջին անգամ ի լոյս ընծայեց Կ. Կոստանեանց, Ալեքսանդրապոլ, 1910, էջ 16:

⁵ Քրիստոնեայ Հայաստան, Ս. Արեւշատեան, Ա. Արեւշատեան, Գ. Մագիստրոս, Երեւան, 2002, էջ 236:

¹ Ա. Լաստիվերտցի, Պատմութիւն, աշխատասիրութեամբ Կ. Իզգաշեանի, Երեւան, 1968, էջ 57-58:

² Ստեփանոս Տարոնեցի (Ասողիկ), Պատմութիւն տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 270:

հաղորդակից է եղել հարեւան ժողովուրդների վիպական ստեղծագործութիւններին եւ, իհարկէ, առաջին հերթին իր հայրենի մատենագրութեանն ու ժողովրդական բանահիւսութեանը: Այս լայն իմացութեան հենքի վրայ, անկասկած, շատ եղիմակաւոր ու վստահելի է դառնում հայ գոսանական արուեստին տուած նրա զնահատականը. «Ամենայն մըմունջք եւ երգք գոսանութեան, բանգի բազում բանից պէտք են կարկատել եւ աւարտել զսա, զոր այժմ ի հայրմս առաւել բան ի յունականին գտանմք: Քանգի չափ եւ կշիռ բանի արուեստաւորեալ ներգործեն զայսոսիկ յոժ չընաղ եւ դժուարագիտ եւ հրաշալի առաստիւնս»⁶: Սրանով իսկ պէտք է բացատրել այն հանգամանքը, որ Մագիստրոսը իր նամակներում անկաշկանդ դիմում է ժողովրդական բանահիւսութեան ակունքներին եւ իր խօսքը համեմուն է գողտրիկ առականերով, ասացուածքներով, հայոց հեքանոսական ժամանակների երգերի պատառիկներով, որոնց ժողովրդական ծագումը նա չի մոռանում ընդգծել՝ «ի գոեհիկս աւանդեալ»⁷ վերապահութեամբ:

Գրիգոր Մագիստրոսը հիմնադրել է նաեւ բարձրագոյն տիպի սեփական դպրոց-ճեմարան, դասաւանդել է ճարտասանութիւն, փիլիսոփայութիւն, քերականութիւն, մաթեմատիկա: Նա համոզւած էր, որ կրթութիւնը պէտք է սկսել Աստուածաշնչի ընթերցանութեամբ, ապա ուսումնասիրել դիցաբանութիւն, գեղեցիկ հատուածներ սերտել «հոմերական եւ պղատոնական» երկերից, որոնք կը նախապատրաստեն «եօք ազատ արուեստների»՝ քերականութեան, ճարտասանութեան, տրամաբանութեան, թուաբանութեան, երկրաչափութեան, աստղագիտութեան, երաժշտութեան ուսումնասիրութեանն անցնելուն:

Մագիստրոսը եղել է նաեւ տաղանդաւոր երաժիշտ-երգահան: Այդ մասին են վկայում Շարակնոցում գետեղում եւ եկեղեցու կողմից կանոնականացում նրա հինգ շարականները, որոնք ներկայացնում են Գրիգոր Մագիստրոսի ներդրումը ազգային շարականերգութեան մէջ:

Դրանք են.

Կանոն Խաչի նաւակատեաց Ե ատւրն.

ԳՁ Հարց - Ծանր. «Այսօր պայծառ եւ սիւն լուսոյ»

Ողորմեա - Չափաւոր. «Զորս ըստ պատկերի Զում»

Տէր յերկնից - Միջակ-Չափաւոր. «Որ զարդարեաց մեծապայծառ փառալք»

Մանկունք - Չափաւոր. «Այսօր ուրախացեալ ցնծան երկնից»

Կանոն Խաչի նաւակատեաց Դ ատւրն.

ԲԿ Օրհնութիւն Ա. - Չափաւոր. «Խաչն կենարար որ եղել մեզ փրկութիւն»:

Իսկ տաղային ստեղծագործութիւններից են՝

Տաղ Յոհանու ի Գրիգորէ Մագիստրոսէ. «Կարապետ տուրք հաւատոյ».

Տաղ Յարութեան՝ ի Գրիգոր Մագիստրոսէ. «Կանայք ոմանք եկին ի մեծ Զատիկն»⁸:

ՊԱՀԼԱՌՈՒՆԵԱՅ ՏՈՀՄԻ ԾԱԳՈՒՄԸ

Պահլաւունիների ծագման հարցի շուրջ գիտնականները տարակարծիք են: Այդ հարցին անդրադարձող առաջին հեղինակները հիմնականում հենց այս տոհմից սերողներն են եղել: Գրիգորն հենց ինքը, միակը լինելով, առաջին անգամ յիշատակել է իր Գրիգոր պապի պապ Արտակ Կամսարականին: Սոյն տեղեկութեամբ էլ հետագայ ուսումնասիրողները Պահլաւունիներին կապում են Կամսարականների հետ, որոնք էլ իրենց հերթին ազգակցութիւն են ունեցել Արշակունիների ու Գրիգոր Լուսաւորչի տոհմի հետ: Ուսումնասիրողներից յատկապէս Ղեւոնդ Ալիշանն է սրանց ծագումը քննարկում Լուսաւորչի տոհմից: Նա կարծում է, որ նրանք ոչ թէ նորակազմ ընտանիք են, այլ Մամիկոնեաններից կամ Կամսարականներից սերուած մի երրորդ ճիւղի շարունակողներ, որ մի քանի դար «լռութիւնից» յետոյ կրկին ասպարէզ են եկել⁹:

Մինչեւ 11-րդ դարի սկիզբը Պահլաւունիները իրենց Ապուղամբենց տոհմից սերուած էին համարում, ինչքան էլ որ գիտակցում էին իրենց ազգակցութիւնը Կամսարականների եւ Արշակունիների հետ:

Հիմնուելով աղբիւրագիտական եւ վիմագրական որոշ տուեալների վրայ՝ Կ. Կոստանեանցը Մագիստրոսին համարում է Արտակ Կամսարականից սերուած 4-5-րդ սերնդի ներկայացուցիչ:

ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ԿԵԱՆՔԸ ԵՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԻՒՆԸ

Պահլաւունի անունը կրող հայ իշխանական տունը Բագրատունիների թագաւորութեան շրջանում պատմական ասպարէզ իջաւ Ժ. դարում եւ գոյատեւեց մինչեւ Կիլիկեան թագաւորութեան անկումը: Այդ ժամանակից սկսած մօտ 300 տարի շարունակ այդ տունը հայրենիքին տուեց հոյակապ շառաիղներ՝ յաւերժացած բազմադիմի արդիւնաշատ գործերով եւ հռչակուած նաեւ հայոց դպրու-

⁶ Ա. Արեւշատեան, Գրիգոր Մագիստրոսի երաժշտական ժառանգութիւնը (Յօդում):

⁹ Ղ. Ալիշան, Հայապատմ., Պատմիչք եւ պատմութիւնը հայոց, Վենետիկ, 1901, էջ 332-348:

⁶ Ն. Աղոնց, Երկեր հինգ հատորով, Գ., Երեւան, 2008, էջ 232:

⁷ Գ. Մագիստրոս, Թղթեր, էջ 87:

Բֆնի մատուռը եւ բերդը

քեան մէջ: Նրանցից մէկն է գրական հռչակ ստացած Գրիգոր Մագիստրոսը:

Այդ յայտնի տոհմից էին Անիի ճանաչուած սպարապետ Վահրամ Պահլաւունին, Գրիգոր Վկայասէրը, Գրիգոր Տղան, Ներսէս Շնորհալին, Գրիգոր Քարավէժը եւ ուրիշներ¹⁰:

Գրիգոր Մագիստրոսի ծննդեան եւ մահւան թուականներն արքիւրներում ստոյգ չեն վկայուած եւ գրականութեան մէջ նշուած են մօտաւորապէս՝ 990-1058թթ:

Իր մասին գոյութիւն ունեցող մեծաքանակ գրականութեան մէջ նա անուանուել է. «Գրիգոր որդի Վասակայ, Գրիգոր իշխանաց իշխան, Գրիգոր Բջնցի, Գրիգոր Պահլաւունի, Գրիգոր Մագիստրոս, Արշակունի Գրիգոր Մագիստրոս, սենեկապետ, Վասպուրականի եւ Տարօնի դուքս»: Նա յայտնի էր ոչ միայն որպէս իշխան՝ քաղաքական-ռազմական գործիչ, այլեւ աստուածաբան-փիլիսոփայ, ուսուցիչ, գրող, թարգմանիչ, բազմակողմանի զարգացած անհատ:

Ս. Արեւշատեանի համոզմամբ Գրիգոր Մագիստրոսը փայլուն կրթութիւն է ստացել Անիում: Խորապէս ուսումնասիրել աշխարհիկ, այսպէս կոչուած «արտաքին» գիտութիւնները՝ քերականութիւնը, ճարտասանութիւնը, փիլիսոփայութիւնը, երաժշտութիւնը, աստղագիտութիւնը, եւ այլն: Հմտացել է նաեւ կրօնական գրականութեան մէջ. կրօնաւորից անելի քաջատեղեակ դարձել դաւանաբանական եւ աստուածաբանական խնդիրներին: Գրիգորի կրթութիւնը չի սահմանափակուել առկայ գրականութեամբ... Մայրենի լեզուին հաւասար Գրիգորը տիրապետում է յունարեմին, իր ուսումը կատարելագործում Կոստանդնուպոլսում, դառնում էին յունական եւ բիզանդական գրականութեան մեծ գիտակ¹¹:

Նրա մանկութեան եւ պատանեկութեան մի մասն էլ, անշուշտ, անցել է հայրենի Բջնիւմ, այնուհետեւ ինքն է դարձել ուսուցիչ եւ վաստակել «պատուաւոր իմաստասէր» մականունը: Կրթել ու

դաստիարակել է մի քանի սերունդներ: Տարբեր ժամանակներում դասախօսել է Սանահինի, Անիի, Կեչառիսի, Արգինայի բարձրագոյն դպրոցներում: Հետագայում Տարօնի Ս. Կարապետ վանքում կրկին հիմնել է սեփական ճեմարան դպրոց:

Գրիգոր Մագիստրոսը բազմաճանաչ ընտանիքի հայր էր, գերդաստանի մեծերից մէկը՝ Վահրամ Պահլաւունուց յետոյ: Նա բացի իր բոլոր կարեւոր ու երկրորդական գործերից շարունակում էր սնել ու դաստիարակել իր երեխաներին, որոնք ութն էին՝ չորս որդի եւ չորս դուստր: Նրա որդիները դարձան ժամանակի նշանաւոր քաղաքական եւ կրօնական գործիչներ: Վեստ Վահրամն իրեն անուանեց Գրիգոր Վկայասէր եւ 1065-1105 թթ. Կիլիկիայի հայրապետներից մէկն էր: Վասակն Անտիոքի դուքսն էր եւ կենդանի էր մինչեւ 1095 թուականը: Նրա մասին կենսագրական մանրամասներ գրեթէ չկան: Մագիստրոսի միւս երկու որդիները՝ Վասիլը եւ Փիլիպպէն, մեռան վաղ հասակում՝ մեծ վիշտ պատճառելով իրենց հօրը: Մագիստրոսը դուստրերին ամուսնացրել է ժամանակի նշանաւոր իշխանների ու ազնուականների հետ: Առաջին դստեր ամուսինն էր Սարգիս Հայկազը՝ հետագայում դաւանանքով Վեստ Սարգիսը: Երկրորդինը՝ Պահլաւունեաց միւս ճիւղից սերւում Վասակ անունով իշխանը: Երրորդ դուստրը Ներսէս Շնորհալու տատն է, Ապիրատի մայրը: Իսկ չորրորդ դստեր ամուսինն էր Տարօնի կուսակալ՝ Թոռնիկ Մամիկոնեանը, որը Մագիստրոսի նամակագիրներից մէկն էր¹²:

Մագիստրոսի գրական եւ գիտական գործունէութիւնը սկսում է 11-րդ դարի 20-ական թուականներից՝ հասնելով մինչեւ 1058 թուականը: Դիշտ չորս տասնամեակ, որոնց ընթացքում նա ծաւալել է հասարակական եւ քաղաքական լայն գործունէութիւն, մասնակից ու ականատես եղել շատ նշանաւոր ու ճակատագրական աւերների:

Դեռ 1013 թուականին, երբ նա ընդամենը 23-25 տարեկան երիտասարդ էր, սկսեց Հաւուց Թառի Ամենափրկիչ եկեղեցու վերակառուցումը¹³, 1031 թուականին ձեռնարկեց Բջնիի Աստուածածնի եկեղեցու շինարարութիւնը¹⁴, 1051 թուականին Կեչառիսի եկեղեցու գաւիթից յետոյ վերակառուցեց Սուրբ Լուսաւորչի¹⁵ միազմբէ՝ եկեղեցին՝ հետագայում նոյնը անելով նաեւ Սուրբ Կարապետի վանքում¹⁶:

¹² Հայ ժողովրդի պատմութիւն, Հ. 3, Երեւան, 1976, էջ 83-190:

¹³ Գ. Սարգսեան, Հաւուց Թառի հիմնադրման վկայագրի շուրջ (Յօդուած):

¹⁴ Ղ. Ալիշան, Այրարատ քաղաքի Հայաստանայց, Վենետիկ, 1890, էջ 273:

¹⁵ Գ. Զարբիանալեան, Հայկական հին դպրութեան պատմութիւն, Վենետիկ, 1897, էջ 576:

¹⁶ Գ. Մագիստրոս, Թղթերը, քննադիր յառաջաբանով եւ ծանօթութիւններով առաջին անգամ ի լոյս ընծայեց Կ. Կոստանանց, Աղեքսանդրապոլ, 1910, էջ 10:

¹⁰ Ս. Մխիթարեան, Գր. Մագիստրոսի կեանքը եւ գեղարուեստական ժառանգութիւնը, Երեւան, 2001, էջ 5:

¹¹ Նոյն տեղում, էջ 10:

Իր այս բազմաթիվ շինարարական ու կառուցողական գործունեութեամբ հանդերձ Մագիստրոսը հայ միջավայրում աճում է որպէս ռազմիկ: «Ուսումնական մարզութիւններից աւելի՝ սակայն, նշում է Կ. Կոստանեանցը, - Պահլաւունեաց դեռահաս պայազատն հայոց արքունի ապարանների աչքի առաջ եւ սպարապետի հարկերին մօտ մարզուեցաւ զէնքի ու զինուորութեան արունստի մէջ, որով եւ երեսելի եղաւ քաղաքական ասպարէզում: ... Մայրաքաղաքի այս կեանքին համեմատ սնաւ եւ զարգացաւ Պահլաւունեաց պայազատն իբրեւ մի մեծատուն եւ իշխան»¹⁷:

Պահլաւունեաց մեծ իշխանի հմայքը մշտապէս ազդել է այն մարդկանց վրայ, ովքեր երբեւէ առիթ են ունեցել շփուել իր հետ: Իմաստասերի եւ բանաստեղծի խոհեմութիւնը խառնուել է զինուորական ծիգ ու մշտաբթուն կեցուածքին եւ նրան տուել մարդկանց մէջ ընտրեալ լինելու կերպը: Իշխանական եւ իմաստասիրական իր բարձունքից է տեսել ու քննել աշխարհը Գրիգոր Մագիստրոսը: Սակայն երբեք չի կորցրել իր զսպումածութիւնը եւ չի չարաշահել իր դիրքը: Ընտանիքի հայր լինելու բախտատրութիւնը եւ հասարակութեան մէջ գրաւած իր բարձր դիրքն այն թուացեալ պատրանքն են ստեղծել, թէ Մագիստրոսը երջանիկ մարդ է: Իրականում նա շարունակ յիշում էր անժամանակ զոհուած հօրը, վաղամեռիկ իր երկու մանուկներին, սգում հօրեղբօր՝ Վահրամի եղբրական մահն Անիում եւ ողբում հայրենիքի անկումն ու թշուառ վիճակը:

ԳՐԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹԻՒՆԸ

Հայ միջնադարեան գործիչների շարքում, որոնց կենսագրական տեղեկութիւնները քաղում ենք պատմագրական երկերից, վիճագիր արձանագրութիւններից եւ ձեռագիր յիշատակարաններից, պէտք է ասել, Գրիգոր Մագիստրոսը միակն է, որն ունի հարուստ նամականի, որոնց միջոցով բացայայտում են ոչ միայն նրա կենսագրութեան առանձին մանրամասները, այլեւ անձնական յատկանիշները, յայտը հետ ունեցած իր յարաբերութիւնները եւ շատ հարցերի վերաբերեալ ունեցած իր տարբեր մօտեցումները:

Ունենալով գիտելիքների գրեթէ անսպառ պաշարներ եւ տիրապետելով ժամանակի գիտութեան համարեալ բոլոր ճիւղերին՝ բժշկագիտութիւնից մինչեւ մաթեմատիկա եւ աստղագիտութիւն, նա հաւասար իրաւունքով համարում է գեղագէտ: Գեղագէտ, որը աշխարհին նայում է միանգամայն նոր հայացքով:

Վերածնութեան միւս մեծերի պէս Մագիստրոսն էլ գնում է դէպի ազգային եւ համաշխարհա-

յին մշակոյթի ակունքները՝ հայ կեանքում վերահաստատելով անտիկ աւանդները: Նա անմնացորդ կերպով հիանում է Հոմերոսի հանճարով եւ վերածնում Պղատոնի եւ Արիստոտելի երկերը:

Նրա գեղարուեստական ամբողջ ժառանգութիւնը չէ, որ մեզ է հասել. մեզ չեն հասել նաեւ նրա թարգմանութիւնների ամբողջական բնագրերը: Նրա տաղանդը փայլել է յատկապէս արձակում, որտեղ նա կարողացել է արմատական փոփոխութեան ենթարկել մինչ այդ եղած թղթի ժանրը: Նամակի նախկին ձեւի մէջ դրել է միանգամայն նոր բովանդակութիւն: Նրա թղթերի աչքի ընկնող առանձնայատկութիւններից ամենաէականը նրանց գեղարուեստական ատաղձն է: Նա պատկերաւոր է դարձնում այն ամէնը, ինչի շուրջ որ սկսում է խօսել: Թղթերում օգտագործել է բազմաթիւ պատկերաւորութեան միջոցներ, որոնք ընթերցողի մօտ հանդէս են գալիս գեղարուեստական հետաքրքրութիւնների աստիճանով:

Գրիգոր Մագիստրոսը յայտնի է նաեւ որպէս Անիի թագաւորութեան եւ Գագիկ Բ. թագաւորի գահակալութեան պաշտպան:

1042 թ. ծաւալում են գահակալական կոիւններ, որի կապակցութեամբ Գրիգոր Մագիստրոսը գրում է իր «Առ որդին իւր գօրանալ...» սքանչելի բանաստեղծութիւնը եւ այն համեմատում Հայկի եւ Բէլի կոիւի հետ: Այդ շրջանում հայոց զօրքը Արիստակէս Լաստիվերտցու վկայութեամբ՝ օգնելով Գագիկին, չորս անգամ ճակատամարտեց բիզանդական մեծաթիւ զօրքերի դէմ: Սակայն նրանց յարաբերութիւնները սրուեցին, թագաւորը հալածանքների ենթարկեց նրան, եւ Գրիգորը ստիպուած հեռացաւ Տաւրոս¹⁸:

Պէտք է առանց բացցնելու ասել, որ լինելով իր, իսկապէս, բարդ ժամանակի ծնունդը, հանգամանքների բերումով Գրիգոր Մագիստրոսն ունեցել է որոշ բացթողումներ ու նահանջներ, որոնք միանգամայն ստուեր չեն գցում մեծ գրողի կերպարի վրայ: Արքայի հետ ընդհարում լինելն ու Բիւզանդիայի նկատմամբ ունեցած համակրանքը չեն կարող պատճառ դառնալ, որ Մագիստրոսը համարուի հայրենադաւ մարդ:

1051-1054 թթ. Գրիգոր Մագիստրոսը հալածանքներ է ծաւալել թոնդրակեցիների աղանդի դէմ, ատերել է Թոնդրակ գիւղը եւ նրանց վտարել իր տիրապետութեան սահմաններից, ինչին նուիրել է երկու ծաւալում նամակ (ԿԷ, ԿԸ), որտեղ թոնդրակեցիներին անուանում է նաեւ «քուլայեցիներ» եւ «մանիքեցիներ»: Այլ նամակներում էլ է անդրադարձել նրանց՝ մերժելով աղանդի ղեկավարների ուսմունքն ու գործելակերպը՝ Մագիստրոսն այնուամենայնիւ խօսել է հասարակ աղանդաւորների

¹⁷ Նոյն տեղում, էջ Լ-ԼԱ:

¹⁸ Մ. Մխիթարեան, «Գրիգոր Մագիստրոսի կեանքը եւ գեղարուեստական ժառանգութիւնը», Երեւան, 2001, էջ 20:

հանդէպ իր մարդասիրական վերաբերմունքի մասին¹⁹ :

11-րդ դարում քե՛ր բոլոր ժամրում, քե՛ր բանաստեղծութեան մէջ Գրիգոր Մագիստրոսը կարելոր առաջընթաց քայլեր է կատարել, հանդէս գալով որպէս նորարար: Նրա բանաստեղծութիւնները մեծ մասամբ չափածոյ բոլորէր են: Սակայն գրել է նաեւ մեծ ծաւալի երկեր: Խօսքը «Հազարատողեան» պոեմի մասին է, որի նախաբանում բանաստեղծը խօսում է երկի ստեղծագործական պատմութեան մասին:

1046 թ. Կոստանդնուպոլսում Մագիստրոսը վճիռ է բռնում մի արաբ իմաստասէրի հետ՝ Մանուչէ անունով, ով պնդում է, քե՛ր Դուրանը աստուածային է, քանզի շարադրուած է չափածոյ: Մագիստրոսը մերժում է այդ եւ բանավեճն ավարտում է գրագով, եւ Պաիլաունին պարտաւորում է. «Սակայն քե՛ր համարիս զայս մարգարէական տեսութիւնս՝ զոր Մահմէտ քոյ զբառասուն ամ գրեաց, քառորեայ գծագրեցից քեզ»²⁰ :

Մագիստրոսը չորս օրում գրում է պոեմը եւ յաղթում: Հակառակորդը փոխում է դաւանանքը. «Նորա զարհուրեալ խոստովան եղի եք մեծ է աստուածն քրիստոնէից»: Համաշխարհային գրականութեան մէջ առաջին անգամ հայ բանաստեղծը դիմում է «Աստուածաշնչի» ամբողջական վերաշարադրանքի՝ այս դէպքում քեմայի իւրատեսակ մշակման:

«Հազարատողեան» պոեմը նոր ժամանակաշրջանի սկիզբ է հանդիսանում: Դիշտ է, արագ գրուած լինելու պատճառով պոեմը անելի փաստաշատ է ու պակաս զգացմունքային, - նկատում է Ս. Մխիթարեանը, - բայց իր մտալոյցման, իրականացման եւ գեղարուեստական իտեալի կարեւորութեան իմաստով՝ չափազանց արժեքաւոր²¹ :

«Հազարատողեանը» ինքնատիպ գեղարուեստական ստեղծագործութիւն է՝ բաղկացած 1080 տողից, որում բուարկում են Աստուծոյ յատկանիշները եւ պատմում են Հին Կտակարանի հիմնական իրադարձութիւնները՝ սկսած արարչութիւնից (ԽԶ-ՆԻԷ տողեր), այնուհետեւ անելի մանրամասն՝ Աւետարաններին ու ընդհանուր գծերով՝ «Գործք առաքելոցի» անցքերը (ՆԻԸ-ԶԻԸ): Մագիստրոսը դուրս է գալիս Աստուածաշնչի սահմաններից եւ վերջին 175 տողից 21-ը նուիրում է կեղեցու հիմնադրմանը (ԶԶ-ԶԻԶ), 28-ը՝ հաւատի մարտիրոսներին (ԶԻԷ-ԶԳԴ), 10-ը՝ եկեղեցու հայրերին (ԶԳԵ-ԶԿԴ), 26-ը՝ Գրիգոր Լուսաւորչին ու հայոց դարձին (ԶԿԵ-ԶԳ), հինգը՝ գրեթէ ստեղծ-

մանը (ԶԳԱ-ԶԳԵ), 15-ը՝ հաւատքի խոստովանութեանը (ԶԳԶ-ՌԺ), 48-ը՝ վերջին դատաստանին (ՌԺԱ-ՌԾԸ): Երկն ավարտում է «Գրիգոր» գլխատառութեամբ 22 տողանի «ակրոստիքոսով», եւ Մագիստրոսը խնդրում է Տիրոջից թողութիւն իր մեղքերին, յախտեմական հրից ազատում եւ նորոգում, քանի որ իր յոյսը Աստուծոյ արդարութեան վրայ է (ՌԾԹ-ՌԶ)²² :

Մագիստրոսի չափածոների շարքում մի հետաքրքիր նմուշ է «Առ սուրբ Կարապետն Յովհաննէս» երկը: Այն ներբողեան է՝ նուիրուած այս անգամ Յովհաննէս Մկրտչին: Հայանցիկ կերպով խօսում է նրա անապատ մեկնելու, այնտեղ փորձութիւնների ենթարկուելու եւ վերադարձի մասին:

Մագիստրոսի միակ չանգաւորուած բանաստեղծութիւնն է «Նորին առ որդին իւր զարանալ ի պատերազմին հասանելոյ ի շարաբաստ ծերունոյն Նիկաւլայ. այլ եւ պարսաւանք անարոյն ծերոյ»: Այն նաեւ միակ բանաստեղծութիւնն է, որը չնայած խնդրայարոյց տողեր ունի, սակայն միաների պէս ծայրից ծայր հանելուկ չէ:

Մագիստրոսի բազմակողմանի ստեղծագործական գործունեութիւնն ընդգրկում էր նաեւ երաժշտական արուեստը: Նա յայտնի է եղել որպէս շարականագիր եւ տաղասաց: Յաւօք, այդ մասին վկայող կենսագրական տուեալները չափազանց սակաւ են: Սակայն Մագիստրոսի «Նամականի»ում եւ «Մեկնութիւն քերականի» երկասիրութեան մէջ առկայ երաժշտութեանը վերաբերող հատուածները հաւաստում են, որ նա քաջատեղեակ է եղել քե՛ր վանքերում աւանդուած եւ զարգացող հոգեւոր երգարուեստին, քե՛ր երաժշտութեան տեսութեանն ու գեղագիտութեան բնագաւառին եւ քե՛ր ժամանակի գոտանական արուեստի կենդանի գործառնոյթին:

Արդէն այն փաստը, որ Մագիստրոսը յիշատակուած է շարականագիրների միջնադարեան ցուցակներում, ինքնին ուշագրաւ է: Եկեղեցին բացառիկ դէպքերում է կանոնականացրել աշխարհիկ հեղինակների ստեղծած հոգեւոր երգերը: Ահա այդ հազուագիւտ դէպքերից է Մագիստրոսին ընծայուած հաշի մատակատեաց Ե. օրուայ «Ձորս ըստ պատկերի Զում» ԳԶ ողորմեան²³ :

Գրիգոր Մագիստրոսը իր կեանքի «երեկոյեացեալ հասակում» յիշատակութեան արժանի շատ գործեր է կատարել: Նա Սուրբ Կարապետի վանքում դարձեալ շարունակում էր ուսուցանել իր սաներին՝ միաժամանակ կատարելով գրական ու քարզմանչական իր գործը:

Այնուհետեւ Մագիստրոսը կեանքի համեմա-

¹⁹ Գ. Մուրադեան, Գրիգոր Մագիստրոսի մատենագրութիւնը կեանքը (Յօդուած):

²⁰ Ս. Մխիթարեան, Գր. Մագիստրոսի կեանքը եւ գեղարուեստական ժառանգութիւնը, Երեւան, 2001, էջ 101:

²¹ Նոյն տեղում, էջ 106:

²² Գ. Մուրադեան, Գրիգոր Մագիստրոսի մատենագրութիւնը կեանքը (Յօդուած):

²³ Ա. Արեւշատեան, Գրիգոր Մագիստրոսի երաժշտական ժառանգութիւնը (Յօդուած):

տաքար մի խաղաղ շրջան է ապրում, կարգի գցում իր անաւարտ աշխատանքներն ու ստեղծագործութիւնները:

Եկաւ նաեւ հրաժեշտի պահը. 1058 թ. նա այլեւս չկար:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

1.- Մագիստրոսի գրական եւ գիտական գործունէութիւնը սկսում է 11-րդ դարի 20-ական թուականներից՝ հասնելով մինչեւ 1058 թուականը: Դիշտ չորս տասնամեակ, որոնց ընթացքում նա ծաւալել է հասարակական եւ քաղաքական լայն գործունէութիւն, մասնակից ու ակնատես եղել շատ նշանաւոր ու ճակատագրական անցքերի:

2.- Նա հայ աշխարհիկ մտաւորականութեան այն առաջին ներկայացուցիչներից էր, որ հաւատարիմ մնալով քրիստոնէական եկեղեցուն եւ անողոր կերպով պայքարելով աղանդաւորական գաղափարների ու շարժումների դէմ, միաժամանակ առանձին խնդիրների նկատմամբ չէր բաժանում հայ կղերականութեան տեսակէտները:

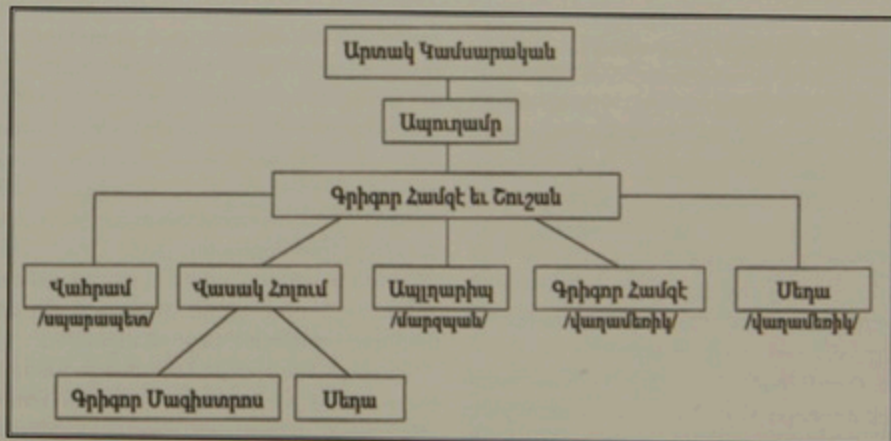
3.- Հայ միջնադարեան գործիչների շարքում Գրիգոր Մագիստրոսը միակն է, որն ունի հարուստ նամակամի, որոնց միջոցով բացայայտում են ոչ միայն նրա կենսագրութեան առանձին մանրամասները, այլեւ անձնական յատկանիշ-

ները, այլոց հետ ունեցած իր յարաբերութիւնները եւ շատ հարցերի վերաբերեալ ունեցած իր տարբեր մօտեցումները:

4.- Նրա տաղանդը փայլել է յատկապէս արձակում, որտեղ նա կարողացել է արմատական փոփոխութեան ենթարկել մինչ այդ եղած թղթի սեռը՝ օգտագործելով բազմաթիւ պատկերաւորութեան միջոցներ, որոնք ընթերցողի մօտ հանդէս են գալիս գեղարուեստական հետաքրքրութիւնների աստիճանում:

5.- Լինելով իր, իսկապէս, բարդ ժամանակի ծնունդը, հանգամանքների բերումով Գրիգոր Մագիստրոսն ունեցել է որոշ բացթողումներ ու նահանջներ, որոնք միանգամայն ստուեր չեն գցում մեծ գրողի կերպարի վրայ: Արքայի հետ ընդհարումը լինելն ու Բիւզանդիայի նկատմամբ ունեցած համակրանքը չեն կարող պատճառ դառնալ, որ Մագիստրոսը համարուի հայրենադաւ մարդ:

6.- Գրիգոր Մագիստրոս իմաստասերի եւ բանաստեղծի խոհեմութիւնը խառնուած էր զինուորական ծիգ ու մշտաբոլոր կեցութեան եւ նրան տուել էր մարդկանց մէջ ընտրեալ լինելու կերպը: Սակայն այդ ամէնով հանդերձ նա երբեք չէր կորցնում իր զսպուածութիւնը եւ չէր շարաշահում իր դիրքը:

Կեչառիսի վանական համալիրը, Ծաղկաձոր